

н 54

3/35

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

НЕРЕДКОВА Світлана Сергіївна

УДК 811.161.2'282.2

УКРАЇНСЬКЕ МОВЛЕННЯ СОЦІУМУ ЛУГАНСЬКА

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ

100068240

Київ – 2011

7510

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Гриценко Павло Юхимович,
Інститут української мови НАН України,
директор, завідувач відділу діалектології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Гуйванюк Ніна Василівна,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича,
професор кафедри сучасної української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Щербина Тетяна Василівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики.

Захист відбудеться „19” квітня 2011 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано „18” *березня* 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

В українській діалектології переважають спостереження над мовленням діалектоносіїв, які мешкають у селах, а мовлення жителів міст лише в останні роки стало об'єктом вивчення.

Мовлення міста як предмет лінгвістичного дослідження привертало увагу багатьох учених. У 20-х рр. ХХ ст. одним із перших цієї проблемою зацікавився Б. О. Ларін, у 60-х – 80-х рр. ХХ ст. – Л. І. Баранникова, В. В. Виноградов, М. М. Гухман, А. В. Десницька, В. М. Жирмунський, О. А. Земська, С. О. Миронов, які розробляли теоретичні питання вивчення міського мовлення в опозиції до літературного стандарту. З кінця ХХ ст. російські вчені О. П. Єрмакова, Н. В. Ісмагілова, М. В. Китайгородська, В. В. Колесов, Д. Р. Копосов, О. В. Красильникова, І. Д. Макарова, О. Ю. Позднякова, Н. Н. Розанова, Р. І. Розіна, О. Б. Сиротиніна, Л. А. Шкатова, А. А. Юнаковська та ін. зосереджували увагу на соціолінгвістичному, соціокультурологічному описі мовлення окремих російських міст.

Від популярних праць В. Лабова поширився соціолінгвістичний аналіз мовлення міста (В. Кальмейер, А. Біберштедт, П. Шлобинські, Х. Батт, М. Ліндлар; серед українських учених – Н. П. Шумарова, Г. М. Залізняк, Л. Т. Масенко, Т. В. Кузнецова). Проблема соціолектів у структурі міського мовлення представлена в працях Л. О. Ставицької, Н. О. Шовгун, Т. М. Бурди, О. В. Зубарева, С. А. Мартос, Т. М. Миколенко, О. В. Шинкаренко та ін.

Сучасні наукові студії про мовлення міста (ММ) свідчать про поглиблення теоретичних положень та вдосконалення методів, прийомів опису досліджуваного феномена; увагу сучасних українських учених зосереджено на соціолінгвістичних аспектах або на описі окремих мовних стратів, що сповна не відображає складний феномен ММ.

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності створення вичерпних описів мовлення мешканців міст, зокрема тих міст, у яких поширена міжмовна взаємодія, з увагою до усного тексту, в якому відтворено варіювання в межах модельованої говіркової системи міста та мовлення окремих інформантів.

У дисертації вперше проаналізовано риси українського мовлення (фонетичні, лексичні, морфологічні) мешканців Луганська різних соціолінгвальних груп (СЛГ); особливу увагу звернуто на діалектні за походженням явища та наслідки впливу російської мови.

Українська мова сучасного міста – це усталена у визначальних рисах і водночас динамічна мовна цілісність, яка об'єднує мовні елементи, спільні з літературною мовою, просторіччям, територіальними та соціальними діалектами. Одним із чинників, який визначає особливості функціонування української мови в Луганську, є контактування з російською мовою – її літературним і діалектним різновидами. Останнє зумовлено: а) характером заселення території; б) статусом російської мови, яку утверджували як мову міжнаціонального спілкування в СРСР; в) тривалими українсько-російськими

міждіалектними взаємовпливами в регіоні, пов'язаними з-понад трьохсотлітнім проживанням українців і росіян на Луганщині та суміжних теренах.

Місто Луганськ розташоване в ареалі південно-східного наріччя української мови на межі східнослобожанських та східностепових говірок, носії яких поповнюють населення міста, урізноманітнюючи варіантні ряди елементів міського мовлення. Спостереження над мовленням сучасного соціуму Луганська засвідчує, що в ньому превалує російська мова; воно відтворює взаємовпливи, інтерференцію на різних рівнях.

Мовлення українських міст вивчали Я. Б. Рудницький, Ю. В. Шевельов і О. Горбач; цю традицію продовжують розвідки Г. В. Сікори-Литвин, Н. В. Хобзей.

Українське мовлення Луганська на фонетичному, морфологічному й лексичному рівнях ще не було предметом спеціального дослідження, не з'ясовано структурних особливостей цього локального різновиду українського мовлення, його зв'язків з діалектним довкіллям, не вивчено лінгвальних та соціокультурних умов та причин його структурної варіантності.

У дисертації подано опис структури та стану українського мовлення Луганська в умовах мультилінгвальної ситуації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації пов'язана з комплексною темою відділу діалектології Інституту української мови НАН України „Українська діалектна мова сьогодні: онтологічний і гносеологічний аспекти” (номер державної реєстрації 0101U003944) і науковою програмою кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка „Структурно-семантичне та функціональне дослідження лексичних одиниць і граматичних категорій у літературній мові та діалектному мовленні”.

Тема наукового дослідження затверджена Науковою радою „Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 54 від 1 липня 2010 року).

Мета роботи – дослідити структурні варіювання українського мовлення Луганська, з'ясувати чинники, які впливають на український сегмент мовленнєвого простору міста, на склад одиниць різних структурних рівнів.

Завдання дисертації полягає в тому, щоб:

- 1) виявити структурні особливості українського мовлення мешканців Луганська на фонетичному, морфологічному, лексичному рівнях;
- 2) окреслити напрями й механізми впливів на формування українського мовлення Луганська;
- 3) визначити інтенсивність впливів на різних структурних рівнях мовлення;
- 4) запропонувати ймовірні моделі подальшого розвитку ММ.

Сукупність завдань – дослідити мову міста як складне утворення з описом усіх елементів міського мовлення, зосередивши увагу на тексті, здатному відобразити реальний стан мовленнєвої реалізації мови як системи, виявити варіювання в говірці міста та в мовленні одного мовця – виявляється складною

і поліаспектною. Відмінності у мовленні мешканців міста можуть бути зумовлені їхньою материнською мовою; визнанням однієї з кількох поширених мов як рідної, тобто мовним самоусвідомленням; наданням переваги так званій „зразковій” мові, обраній для наслідування; оцінкою мовної норми, віком інформанта, сферою діяльності, темпом мовлення, темою оповіді. Припускаємо, що вивчення мови соціуму Луганська покаже реальний мовно-культурний простір міста, виявить умови та особливості структурного варіювання у мовленні.

Об’єктом дослідження є українське мовлення соціуму Луганська.

Предмет аналізу – фонетичні, морфологічні й лексичні риси українського міського мовлення в соціолінгвістичному аспекті на тлі міжмовної взаємодії та діалектних впливів.

Методи й прийоми дослідження: використано загальнолінгвістичні методи аналізу матеріалу – описовий для систематизації й презентації елементів різних структурних рівнів, їхньої варіантності; завдяки методу порівняння з’ясовано джерела виникнення варіантів, залежність конкретних діалектних явищ від соціальних характеристик інформантів. Для встановлення зв’язків мови міста із суміжними говірками застосовано квантитативну, дистрибутивну та релятивну методики аналізу діалектного матеріалу, які дозволяють виявити ті риси фонетичної, морфологічної та лексичної підсистем, що є порівняно новими, установити типове і специфічне, територіально марковане і загальноновживане.

Для соціодіалектологічного дослідження мовлення міста у зв’язку з розглядом мовних процесів на діалектному тлі використано методику соціолінгвістичного аналізу: методику польового дослідження (було обрано форму включеного й невключеного спостереження над мовленням мешканців міста, вивчення документальних джерел); метод статистичного опрацювання матеріалу дав змогу зробити висновки щодо частотності, переважання чи відсутності досліджуваних явищ у мовленні міста.

Джерела дослідження – записи усного мовлення 75 інформантів різних соціолінгвальних груп (СЛГ) – невимушене розмовне мовлення (монологи та діалоги), фрагменти слововживань у несучільних текстах; документальні джерела (матеріали перепису населення, статистичні звіти закладів освіти, ЗМІ, історичні коментарі), лексикографічні та діалектологічні праці (атласи, збірки діалектних текстів).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше описано мовлення міста, у якому поширена українсько-російська взаємодія; уперше представлено узагальнений український сегмент мовленнєвого портрету Луганська. На підставі спостережень над індивідуальним мовленням мешканців міста подано фонетичні, лексичні, морфологічні особливості; виявлено чинники формування сучасного мовлення Луганська та інтенсивність прояву різноманітних факторів; створено соціодіалектологічну модель опису мовлення сучасного міста, якому притаманна активна інтерференція.

Теоретичне значення роботи визначає те, що поглиблено прийоми вивчення мовлення міста як окремої форми буття мови в загальній структурі національної мови, джерела формування структурних рис мовлення сучасного міста, з'ясовано умови збереження визначальних рис в умовах інтенсивної міжмовної взаємодії.

Практичне значення дисертації полягає в отриманні важливої інформації про особливості існування української мови в соціумі великого міста в умовах міжмовної взаємодії; укладено корпус текстів розмовного мовлення, який слугуватиме джерелом наступних досліджень різних структурних рівнів мовлення міста. Матеріали дослідження можуть бути використані для створення мультимедійної хрестоматії „Українське мовлення Луганська”, що дозволяє вивчати феномен усного українського міського мовлення.

Результати дослідження можуть бути використані лінгвістами для різноманітних теоретичних студій, зокрема і в лінгводидактиці, а також культурологами, літературознавцями, філософами. Методика аналізу матеріалу може бути застосована для вивчення мовлення інших міст, з'ясування типології мовлення відповідно до різновидів соціумів.

Особистий внесок здобувача полягає у створенні фонотеки аудіозаписів усного українського мовлення мешканців Луганська, зібранні, систематизації й описі матеріалу, формулюванні наукових положень та висновків. Усі результати дослідження отримано здобувачем самостійно.

Апробацію результатів дисертації здійснено у формі обговорення розділів та роботи в цілому на засіданнях кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, а також виступів на міжнародних наукових конференціях „Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти” (Глухів, 2004); „Проблеми загальномовної та ареальної семантики” (Луганськ, 2005, 2007); „Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф. Т. Жилка” (Київ, 2008); „Діалект у лінгвокультурологічному просторі” (Дрогобич 2010); міжнародних наукових семінарах „Фонетика, морфологія, словотвір” (Львів, 2004); „Мовне й культурне явище в діалектному просторі” (Львів, 2007); Всеукраїнській науковій конференції „Діалектне суміжжя як об'єкт мовознавчих досліджень” (Умань, 2007); науковому семінарі „Атлас української мови і лінгводидактика” (Запоріжжя, 2006); регіональній діалектологічній нараді „Подільський діалект: стан і перспективи вивчення” (Кам'янець-Подільський, 2007).

Публікації. З теми дисертації опубліковано 11 статей, з яких 7 – у наукових фахових виданнях, рекомендованих ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку умовних скорочень, списків використаних джерел (21 позиція), і використаної літератури (227 позицій), трьох додатків на 268 сторінках (транскрибовані діалектні тексти, таблиці – 11, діаграми – 6). Основний зміст дисертації викладено на 213 сторінках, загальний обсяг роботи – 507сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У „Вступі” обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, методи, об’єкт та предмет дослідження, окреслено наукову новизну, теоретичне й практичне значення дисертації, подано відомості про апробацію результатів вивчення українського мовлення соціуму Луганська.

У першому розділі „Український складник мовлення як об’єкт лінгвістичних студій” розглянуто стан вивчення мовлення міста як лінгвального феномена та основні напрями студій, подано соціолінгвістичну характеристику міста. Виявлено екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники, які зумовлюють структурні риси мовлення міста. До екстралінгвальних належать: географічне розташування міста, етнічний склад населення, мовна політика в регіоні (зокрема, вплив ЗМІ, мови освіти), джерела формування сучасного мовлення міста Луганська, ступінь сформованості національної самосвідомості, психологічні чинники (індивідуальне світосприйняття та гендерні особливості).

До інтралінгвальних чинників належать: мовна поведінка особи в суспільстві; взаємодія різних стратів – літературної мови, просторіччя та діалектного мовлення; взаємодія української й російської мов.

Стан української мови в місті залежить передусім від визнання мовцями української мови рідною та її практичного повсякденного використання. Так, із загальною кількістю мешканців Луганська (499 252) тільки 14,2 % визнали рідною українську мову, 84,7 % – російську, 1 % – інші мови.

Виділено три СЛГ мовлян, які послуговуються українською мовою:

I група – молодь 15 – 25 років, працівники підприємств або студенти середніх спеціальних (коледжі) та вищих навчальних закладів, у побуті спілкуються переважно українською мовою, зберегли особливості рідної говірки; їхній білінгвізм субординативний (підпорядковане становище займає російська мова) або, рідше, координативний, безпосередній, продуктивний, змішаний; соціальні підгрупи: 1) студенти I – II курсів, 2) студенти III – IV курсів, 3) молодь, яка нещодавно закінчила навчання у вищих навчальних закладах.

II група – мешканці Луганська віком понад 25 років, які зберігають особливості рідної говірки, працюють на різних підприємствах міста або перебувають на пенсії. Білінгвізм цих мовлян субординативний (підпорядковане становище займає російська мова), безпосередній, репродуктивний, змішаний; соціальні підгрупи: 1) пенсіонери, 2) домогосподарки, 3) жителі міста, які працюють.

III група – мешканці міста з вищою освітою, які в побуті використовують російську мову, у навчальних закладах опанували українську мову, контактували з носіями східнослов’янських говірок, для них характерний білінгвізм субординативний (підпорядковане становище займає українська мова), посередній, репродуктивний, змішаний; соціальні підгрупи: 1) люди, які

в дитинстві (у родині) розмовляли українською мовою (материнська мова українська), 2) респонденти, які народилися в російськомовній родині, але близько спілкувалися з носіями української говірки, 3) особи, які лише вивчали українську мову в навчальних закладах або на робочому місці.

В обраних для спостережень мовлян виявлено дві моделі мовленнєвої поведінки: 1) білінгвальна українсько-російська модель мовленнєвої поведінки мовців, для яких рідною є українська мова (I, II СЛГ); 2) російсько-українська модель мовленнєвої поведінки з рідною російською мовою (III СЛГ).

Записи усного мовлення респондентів різних груп проаналізовано окремо та в зіставленні.

У другому розділі „Фонетичні риси усного українського мовлення луганців” виявлено склад голосних і приголосних фонем, особливості їх реалізації за позиціями в слові та синтагматичним оточенням, виділено базові фонологічні опозиції.

Дослідження виявив голосних фонем у мовленні засвідчує наявність шестифонемного наголошеного вокалізму: /a/, /o/, /y/, /ɨ/, /i/, /e/.

Варіювання щодо вживання /o/, /y/, /e/ в наголошених складах не виявлено; реалізація названих фонем має всі властивості голосних, що характерні для говірок південно-східного типу (*го́лову, уро́к, на по́йіз'д'і, дума́ю, здо́бути, сто́сунки, ме́не, ре́н'рес'і́я, техн'і́ки*).

Мультилінгвальна ситуація Луганська спричинила появу специфічних фонетичних рис. Звуки [a], [ɨ], [i] можуть вимовлятися без суттєвих змін (*скла́дала, назі́вайу́:а, бат'ко, жи́ти, ви́йшла, рука́виц'і, хл'і́б, ве́с'і́л'і, к'в'і́тн'а*); водночас у наголошеній і ненаголошеній позиціях у цих фонемах спостережено: а) зміщення артикуляції /a/ в напрямі до середнього ряду (*не́ре'ж'а́роч'ку, спрова́ку'вати* – у мовців II та III СЛГ); б) звужену вимову /ɨ/ – [ɨ́], [í] після м'якого [ч'] (*не́ч'і́мо, зак'ін'ч'і́ла* – в усіх СЛГ) та інших приголосних у спільних для української й російської мови словах (*К'і́йеу́, с'і́л'но* – в усіх СЛГ); в) паралельне вживання /i/ та /o/ спостережено у відкритих та закритих складах: у префіксах (*розоб'ра́ли* – *роз'і́бра́ли, по'д'е́ржива́т'* – *п'і́д'е́ржали*); у коренях слів (*вихо́д'н'і* – *вих'і́д'них, на сто́л* – *ст'і́л*); у суфіксах (*Г'ваноу́на* – *Г'ван'і́уна*); у флексіях (*кур'санто́в* – *кур'сант'і́в* – в усіх СЛГ); г) вимову [i] на місці нормативного [o] (*с'і́л'і* замість *со́л'і* в мовців III СЛГ) вважаємо гіперичним явищем; г) варіантами слів, у яких [i] походить з [ě], є лексеми з рефлексами [e] (*л'етн'і, д'ет'і, хл'е́ба* – в усіх СЛГ); д) пом'якшення попереднього приголосного перед [e] у суржикізмах та словах, вимова яких у російській та українській мовах різниться лише м'якістю – твердістю передньоязикових (*бу́д'е, і́д'ем, пробл'е́ми, н'ерви* – в усіх СЛГ).

Мультилінгвальна ситуація сильніше вплинула на реалізацію ненаголошених голосних фонем, зокрема, у ненаголошеній позиції фонем: /a/, /o/, /y/, /ɨ/, /i/, /e/ в цілому не виходять за межі звукового ряду кожної фонемі й можуть бути реалізовані звуковиявами [a], [o], [y], [ɨ], [i], [e] (*нау́ковими, рос'казува́т', у́чили́ше, ви́конувати, пози́тиўн'і, се́бе*); водночас помічено, що:

а) фонема /o/ може реалізуватися також у звуках [o^a], [a], це виявлено: у власне українських словах (*не^aпа^aгано, га^aр'ілоч^aкої*); у словах, які мають схоже звучання в українській та російській мовах: перед складом з наголошеним голосним низького підняття [a] (*ма^aрал^a'них, зага^aрайем*); у другому та третьому переднаголошених складах, якщо далі йде склад з наголошеним [a] (*кам^a'ісар, дарагу^aвато*); перед складом з наголошеним голосним середнього підняття (*ма^aйе 'моє'*); перед складом з наголошеним голосним високого й високо-середнього підняття (*ха^aт'іла*); у російських словах (*васкр^a'іс'ен'ія, ко^aл^aхоза*); у суржикізмах (*та^aда, помаг^a'ти*). Як регулярне явище акання зафіксовано в СЛГ I (29,2 %), II (16,6 %), III (37,5 %), що свідчить про відчутну орієнтацію частини луганчан на російський мовний код;

б) звук [o] може вимовлятися як [o^y], [y] перед складом з наголошеними [y], [i], спорадично перед складом з іншими голосними та в кінці слова (*со^y'б'і, то^y'му, бу^y'яри, р'і^y'нен'ко^y* – у мовців I і II СЛГ з українсько-російською моделлю мовленнєвої поведінки). Загалом укання для мовлення соціуму Луганська мало властиве, здебільшого фонему /o/ реалізовано звуком [o];

в) фонему /a/ спорадично реалізовано алофоном [o] (гіперичне окання – *по^o'ійхо^o, помо^o'гаймо* – у мовців I і II СЛГ), загалом така вимова не є закономірною;

г) наближення звука [и] до [е] спостерігаємо перед наступним складом з наголошеним [е] (*ди^e'кретн'і, сти^e'пенд'ійі*); перед іншими голосними фонема /и/ непослідовно реалізована як [и], [и^e] (*Вола^eдими^eрович', ди^e'т'ач'ому, ви^e'но, сиди^e'мо, псих'іатри* – в усіх СЛГ);

г) фонема /i/ може бути реалізована виявами [и], [иⁱ], [iⁱ]: у російзмах (*досⁱ'тиг (рос. достиг), лиⁱбо (рос. либо), Дима (рос. Дима)* – у мовців III СЛГ); в українських словоформах після приголосних: [и], [п], [ш], [к], [ж], [т], [м], [р], [л] (*ніⁱ'куди, захиⁱ'н'іла; н'іⁱ'коли, п'іⁱ'ш'ли, гроⁱши, маⁱ'н'ус'еⁱ'н'ки, на поⁱ'жежи, уⁱ'бити, окⁱ'реми, матеⁱ'ри, доⁱ'рос'л'іⁱ* – в усіх СЛГ);

д) основним виявом фонемою /e/ на початку та в середині слова при сполученні з твердими приголосними є звук [eⁱ] (*леⁱ'жаⁱу, теⁱ'леⁱ'фоⁱнуⁱу, пеⁱ'реⁱ'ноⁱ'ч'уⁱє, еⁱ'кстреⁱ'мал'на* – в усіх СЛГ).

Інтерференція вплинула на фонетику словоформ, засвоєних з російської мови, та на словоформи, схожі за звучанням у російській та українській мовах, зокрема, після палаталізованих приголосних /e/ зазнає звуження [eⁱ], [i] (*н'імⁱ'ножко, ізв'еⁱ'н'ім', б'іскулⁱ'турний, т'іⁱ'б'і, б'іⁱ'зч'олов'іка, еⁱ'коноⁱ'м'іч'ного* – в усіх СЛГ).

Виразну вимову [e] зафіксовано: у відкритих складах у кінці слова (*до^e мене, шосте*); на початку та в середині слова в рідковживаних словах (*его^eйіс^e'тич'нойі, нерва^eуло^e'г'іч'е^e'с'к'ійі* – в усіх СЛГ);

г) збереження [o] в префіксі/прийменнику *од-* у мовленні луганців старшого віку: *одве^o'з'ли, од^o'бабушки*. Вимову [o] в префіксі/прийменнику *од-* у мовлян I СЛГ (*от^o'носила^o', от^o'води^oла*) вважаємо таким, що виникло під впливом російської мови.

Отже, у ненаголошеній позиції голосні фонemi репрезентовані алофонами, виникнення яких зумовлене синтагматичними умовами реалізації, типовими для українських говірок південно-східного наріччя, та алофонами, що постали внаслідок інтерференції.

В усному мовленні соціуму Луганська виявлено систему консонантизму, яка має 32 фонemi. Зафіксовано риси, властиві переважно всім мовцям міста: а) уживання м'якого [ч'] (*ж* іноч'ка, вибач'те, ч'істила, хоч'ут', викла'дач'); б) заступлення /з/, /з'/ фонемами /з/, /ж/ (у зеркало, хо'жу); в) заступлення задньоязикової фонemi /г/ фарингальною /г'/ (грун'туйец'а).

Губні приголосні в мовленні білінгвів трьох досліджуваних груп мають різні звуковияви.

Звуки /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/ є переважно твердими (*об*лас'т'і, пропрац'у'ваў, *ди*вимс'а, фотографу'ваў, фермерством, зе'мле'власн'іс'т', фахом). Губні пом'якшені в позиції перед /л/ різного походження (*св* ії, по'б'іл'ше, н'ід'ії'ти, м'ії, ф'іл'м, в'іс'іл'еї, заб'ірат'); спорадично можуть пом'якшуватися перед [й] (*с*'ім'іа, ро'з'іб'іец'а, н'ііаній, зв'іа'зати – в усіх СЛГ).

Спостережено паралельне функціонування сполук [вй], [пй], [мй] та звуків [в'], [п'], [м'] (*де*'в'іа'ц'от – *де*'в'а'ц'от, н'іат' – н'ат', м'іасо – м'асн'ій), що пояснюємо впливом норм російської мови – в усіх СЛГ); спорадично виявлено зміну сполуки [мй] на [мн'] (*м*'н'асо – у мовців II СЛГ).

Фонема /в/ маніфестована звуковиявами [в], [ў], [в^ф], [ф]: [в] переважно перед голосними (*во*'да, об'в'ітре'но – в усіх СЛГ); нескладотворчий [ў] перед приголосними та в кінці слова (у'з'аў, не ўро'дило, соу'хоз – в усіх СЛГ); під впливом російського мовлення зрідка в мовців усіх СЛГ зафіксовано звуковияви [в^ф], [ф] у кінці слова (*на*ў'ч'і'в^ф, л'у'бов^ф, ўнгл'іф), перед глухими приголосними (*ж*ов^фтій, в^фкус'н'і); [в^ф] перед шиплячими (*нав*^фч'і'ї'ла, д'ів^фч'і'ї'нка), перед дзвінкими (тільки в мовців III СЛГ: в^фдома, в^фд'е'р'єўн'у). У мовців, які вживають [в^ф], спорадично спостережено вимову [в] у кінці слова (*цер*'ков, л'у'бов), перед сонорними (*поз*итивно, вра'жайе), перед дзвінкими [д], [з] (*в*з'ати, в'д'ач'на) та перед [г] (*в*город'і, довго).

Спорадично в мовленні старших мешканців (60 років і старші) губні приголосні мають фонетичні варіанти: на місці /ф/ може виступати [хв] або [х] (*х*варш, *к*охта); звук [ф] замість [хв] (*фа*'тат', фул'іган), що властиве південно-східним діалектам.

Опозицію твердість : м'якість репрезентовано вісьмома корелятивними парами: /д/ : /д'/, /т/ : /т'/, /з/ : /з'/, /с/ : /с'/, /р/ : /р'/, /н/ : /н'/, /л/ : /л'/, /ц/ : /ц'/; ця опозиція реалізована послідовно.

Руйнування спостережено: а) перед /е/ в суржикових формах та словах, які респонденти вимовляють однаково в українській і російській мовах, за винятком м'якості / твердості передньоязикових (*ін*те'р'єсне, бу'галт'єрс'к'ий – в усіх СЛГ); б) при звуженні наступного [и] та появи звуків [и¹] та [і] переважно в словах, які близькі за звучанням в обох мовах (*с*'іл'на, ун'ів'ірс'і'тету – в усіх СЛГ). Спорадично м'який [р'] замість [р] зберігається в кінці слова у вихідній та похідних словоформах (*х*ва'нар', се'кре'тар', *са*хар'у – переважно

в мовців I, II СЛГ) та в середині слів у кінці складу, перед [а], перед м'якими приголосними (*цeр'кви*, *Хар'коу*, *гр'а'ниці*, *маст'ір'с'ка*, *Слав'ано'гор'с'кого* – в усіх СЛГ).

Ствердіння /д'/, /т'/, /н'/ спостережено при обниженні [і] до [и] (*на н'і'ї*, *д'і'роч'ка*, (*р'іч'ка*) *проти'кає* – у мовців III СЛГ); ствердіння /л'/ у позиції перед наступним твердим приголосним (*т'ілки*, *б'ілише* – у мовців II СЛГ).

Утрату м'якості перед /e/, /и/ зафіксовано і в російських словоформах: (*зрен'іє*, *Дима*, *Света* – у мовців III СЛГ).

Опозицію глухість : дзвінкість маніфестують вісім пар приголосних: /п'/ : /б/, /ф'/ : /в/, /т'/ : /д/, /т'/ : /д'/, /с'/ : /з/, /с'/ : /з'/, /ш'/ : /ж/, /х'/ : /г/.

Часткове оглушення приголосних /б/, /д/, /д'/, /з/, /з'/, /ж/, /г/, що не виходить за межі звукового ряду кожної фонемі [б_п], [п_б], [д_т], [т_д], [з_с], [с_з], [ж_ш], [ш_ж], [г_х], [х_г] в усному мовленні може бути зумовлене швидким темпом мовлення, характером сусіднього приголосного, місцем розташування звука в слові, місцем паузи, артикуляційними особливостями мовця. Спостережено непослідовну реалізацію позиції глухість : дзвінкість у тих самих позиціях. Оглушення зафіксовано: 1) перед наступним глухим приголосним: а) на межі префікса й кореня (*в'іт'крив'ф*, *росхо'дилас'*, *п'ід'м'не'рац'а*, *роз'кур'кул'ували* – в усіх СЛГ); б) у середині слова (*м'латиш'ї*, *лошка*, *з'в'іт'юк'ї*, *л'іж'юк'ю* – в усіх СЛГ); в) у кінці слова (*йак'рас*, *перед*, *ш'ч'оп'наступ'ит'* – в усіх СЛГ); 2) перед наступним дзвінким приголосним: а) на межі префікса й кореня (*в'ід'м'бу'ватис'*, *з'єд'авали'*, *об'н'гортка* – в усіх СЛГ); б) у середині слова (*лож'ю'бинк'ї*, *клад'м'биш'є* – в мовленні I, II СЛГ); в) у кінці слова (*год'м'дру'жю*, *по'гин'зарас* – в усіх СЛГ); 3) перед сонорними приголосними: а) на межі префікса й кореня (*сн'ї'мали*, *свар'или'*); б) у середині слова (*не'у'сти'гла*, *к'рух'л'ї* – у мовленні I, II СЛГ); в) у кінці слова (*не'р'їод'м'во'на*, *такош'на*); 4) перед паузою (*на'зад'м'//*, *н'їш'//*).

Збереження ДО „дзвінкість” зафіксовано: 1) перед наступним глухим приголосним: а) на межі префікса й кореня (*п'ід'ти'хайут'*, *п'ідч'ї'н'алис'а*, *роз'цв'їт* – у мовленні I, II СЛГ); б) у середині слова (*су'с'їдка*, *дужч'є*, *пово'розки*); в) у кінці слова (*пере'д'Паскої*, *с'п'ід'сход'їю*, *хл'їб'не'к'ли* – у мовленні I, II СЛГ); 2) закономірно – перед наступним дзвінким приголосним: а) на межі префікса й кореня (*в'ідбу'довувати*, *розба'лакалис'*, *над'грисенї* – в усіх СЛГ); б) у середині слова (*с'в'ад'ба*, *ждем*, *завжди* – в усіх СЛГ); в) у кінці слова (*ш'об'д'їти*, *друг'жш'ї'ве'та'кож'бат'ка*, *прив'із'грош'* – в усіх СЛГ); 3) перед сонорним: а) на межі префікса й кореня (*одвез'ли*, *в'ідм'ї'ч'али* – в усіх СЛГ); б) у середині слова (*най'ї'л'убл'є'ні'ша*, *спосе'ї'редл'є'вій*, *ср'едн'її* – в усіх СЛГ); 4) перед паузою (*год'//*, *зараз'//*, *та'кож'//*, *клуб'/-* в усіх СЛГ).

Як вплив української мови на російську вимову оцінюємо гіперичну дзвінку вимову звука перед глухим приголосним у російських словоформах (*об'ш'атис'а*, *об'ш'є'жит'її* – в мовленні I СЛГ).

Отже, фонетичний рівень українського мовлення Луганська за своїм архетипом є українським, частково здиференційованим за СЛГ; серед чинників динаміки фонетичної структури словоформ найважливішими виявлено

синтагматичні умови реалізації фонем, діалектні впливи та українсько-російську взаємодію.

У третьому розділі „Морфологічні риси українського мовлення соціуму луганців” зосереджено увагу на іменникових, прикметникових, дієслівних формах в українському мовленні Луганська.

Іменникові форми в українському ММ Луганська не засвідчують глибоких відмінностей від словоформ іменників східнословобожанських говірок.

Родові та числові форми іменників виявляють спільність із формами, поширеними в південно-східних діалектах та літературній мові. Спорадично виявлено риси, які засвідчують наявність особливостей: у формі Р. в. однини в сполученні їх з числівниками паралельно вживаними є форми (*два м'іс'ац'а* – *два м'іс'ац'і* – в усіх СЛГ, імовірно, під впливом російського мовлення); у поодиноких випадках засвідчено перехід до іншого граматичного роду (*ката'ракт на'паў, т'риста за л'ітру вод_н'і* – в мовленні І, ІІ СЛГ).

При творенні відмінкових форм іменників спостережено такі особливості.

1. В іменниках І відміни однини та множини: а) в О. в. однини варіанти флексій **-ойу, -ейу, -ої, -єї** (*д'йч'іноу, з це'булейу, по'жежеїу, ду'шеїу, за теч'їейу, з гу'тарої, с карт'опл'єї, Са'шеї, ол'їей*). У мовців І СЛГ спостережено рівномірне вживання флексій **-ойу, -ейу** та варіантів **-ої, -єї**; у ІІ СЛГ флексії **-ої, -єї** зафіксовано рідше, у ІІІ СЛГ такі флексії виявлено спорадично; б) в О. в. однини спорадично вжито флексії твердої групи **-ойу, -ої** в іменниках мішаної та м'якої груп (*плат'н'ойу, се'кре'тарш'ойу, за ми'ш'ойу, з Ге'рман'їюї, за гра'н'їюї, л'ін'їюї*); в) у формах М. в. однини основ на /к/ та /г/ перед закінченням **-і** відсутні морфологічні зміни – вияв аналогії до інших відмінкових форм (*на но'г'і, на н'ракт'ік'і, ў ба'рак'і*); г) у формах М. в. множини спорадично вживана флексія **-ам** (*по сто'нам, по з'в'оздам*).

2. В іменниках ІІ відміни однини та множини чоловічого роду виявлено: а) у формах Р. в. однини варіювання флексій **-у, -а** (*к'ласа – к'ласу, м'етра – м'етру* – в усіх СЛГ); б) в О. в. однини в іменниках м'якої та мішаної груп спорадичне вживання флексії **-ом** (*но'жом, шп'ри'цом, рул'ом* – у мовців І, ІІ СЛГ); в) у М. в. однини паралельне вживання флексій **-і, -у**: унаслідок незнання норм сучасної української літературної мови (*ро'ботала ў ба'ру – у тому ба'р'і* – у мовців І, ІІІ СЛГ), під впливом російськомовної моделі (*у Луганс'к'і – у Луганс'ку* – в усіх СЛГ); г) у Н. в. множини вживання флексії **-а** замість **-у** (*ве'ч'ора, тракт'ора* – в усіх СЛГ); г) у Р. в. множини флексії **-іў, -єї, -оў, -її, -О** (*гос'подар'іў, друз'єї, сва'тоў, птах (р'ізних), олен'її*). Панівною в мовців усіх СЛГ є флексія **-іў**, яка поширилася на слова російської мови (*прис'тупник іў, ч'а'с іў, рубл'іў, ду'ч іў*).

3. В іменниках ІІ відміни однини та множини середнього роду помічено спорадично: а) у Р. в. заміну флексії **-а** на **-у** (*по'ве'р'нулис'а з мор'у* – у мовців ІІІ СЛГ); б) у М. в. заміну флексії **-у** на **-і** (*про'т'ікає по се'л'і, плаваў по озе'р'і* – у мовців І СЛГ); в) у Р. в. множини вживання флексії **-аў** замість **-О** флексії (*н'тиц'а з розмахом к'рил'аў* – у мовців ІІІ СЛГ); г) у З. в. множини заміну закінчення **-а** на **-і** (*гри'бут' лист'і* – у мовців ІІІ СЛГ).

В іменниках II відміни множини в М. в. зафіксовано спорадичне вживання флексії **-ам**, поширеної в південно-східних говірках і в російській мові (*по нам ірам, по поступкам, по м'іс'ц'ам, по о'ч'ам* – у мовців I, III СЛГ).

4. В іменниках III відміни множини зафіксовано в Р. в. спорадичне вживання флексії **-іў** (*ме^мдал'іў, допов'ід'іў* – у мовців II, III СЛГ).

У прикметникових формах переважно вжито флексії, які не мають відмінностей від форм, поширених у південно-східних діалектах та сучасній українській літературній мові. Відзначено такі особливості: а) у Н. в. чоловічого роду твердої групи флексії м'якої групи **-ії, -і'ї, и'ї** (*с'іл'с'к'ії, молоден'к'і'ї, ве^ллики'ї* – в усіх СЛГ); б) у цьому ж відмінку зафіксовано флексію **-ої** (*ст'е'л'ної, витуск'ної* – у мовців III СЛГ); в) у Н. та Зя. відм. середнього й жіночого родів спостережено нестягнені форми з флексіями **-оїе** (**-айе**), **-ейе**, **-айа** (*виш.ейе, страшноейе, роко'вайа, рускайе* – в усіх СЛГ); г) у Р. в. жіночого роду варіювання флексій **-оїі, -ої** (**-о'ї**), (*профе^с'і'їної, йашної, холодно'ї* – в усіх СЛГ), **-ії** (*бат'к'іўс'к'ії* – у мовців I, II СЛГ українська мова рідна); найбільше функціональне навантаження в усіх СЛГ має флексія **-оїі**; г) у Д. в. жіночого роду флексії **-ої, -оїі** (*со'в'ец'кої, с'таршої, само^с'т'і'їної* – в усіх СЛГ). Виникнення форм з **-ої** пов'язане насамперед з впливом російського мовлення, хоча такі форми відомі архаїчним українським польським діалектам, на українську; д) в О. в. чоловічого та середнього родів твердої групи після [ч] фіксуємо флексії **-ім, -ім** (*найблиш'ч'ім, бала'куч'ім* – в усіх СЛГ); е) в О. в. жіночого роду флексію **-ої** (**-о'ї**) (*мен'шої, б'е'р'ем'ен:ої, с'таршої, сухк'рової, хвил'асто'ї*). Усічення флексії притаманне мовленню респондентів старшого віку (54,5 %) від усіх зафіксованих словоформ). Мовці, для яких рідною є російська мова, прикметники зі скороченими флексіями не вживають; е) у М. в. чоловічого та середнього родів у твердій і м'якій групах ужито варіанти флексій **-ому** (**-о'му**), **-ом** (*у'прошло'му, де'р'жаўном* – у мовців усіх СЛГ); **-ім** (*у'домашн'ім* – у мовців I, II СЛГ); ж) у М. в. жіночого роду спостережені флексії **-ої** (**аї**) (*у'ма'нен'кої, на англ'ійс'кої, на трам'вайнаї* – в усіх СЛГ), **-оїі** (*по газодимозахис'ної, по служебної* – у мовців III СЛГ); у множині: а) у Н. в. зафіксовані нестягнені флексії **-іїі** (**-иїі, -і'їе**) (*л'уб'іиїе, за'пасл'івиїе, арм'ейс'к'іїе, комсомол'с'к'і'їе*); б) у Р., О., М. відм. спостережено в прикметниках твердої групи флексії м'якої групи: **-іх** (**-і'х**), **-іми** (*україн'с'к'іх, виш'ч'іх, умн'іх, гар'ач'іми, з'рус'к'іми, у'Сал'с'к'і'х, у'мал'ен'к'іх* – в усіх СЛГ).

Форми вищого ступеня порівняння прикметників творяться за допомогою суфіксів **-ш-, -іш-** (*по'лег'ша, мен'шої, стар'іший, важн'іша*); в окремих словоформах відбулися синтагматичні асимілятивні зміни (**-ш-** > **-ч-**) (*б'лижш'ч'ії, б'лиш'ч'і* – у мовців I СЛГ). Найвищий ступінь порівняння утворюється додаванням префікса **най-** до форми прикметника вищого ступеня (*най'ітший, найсмач'н'іша, найдоб'р'іша, найвесел'іша*).

Аналітичні форми утворено за допомогою: слів *більш, найбільш* (*б'іл'и'опитн'і, б'іл'и'хороших, в'ін'наїб'іл'и'профе^с'і'онал'ниї, найб'іл'и'с'попул'арна*); займенника *самий*, який додається до прикметника нульового

ступеня порівняння (*самий мален'к'їй*, *самий великий*, *самих поганих*) та вищого ступеня порівняння (*самій стар'ішій* – у мовців II СЛГ).

Найбільш продуктивними в мовців I СЛГ є аналітичні форми, у мовців II і III СЛГ – синтетичні форми. Усього вжито ступеньованих прикметників у СЛГ I – 34, II – 26, III – 41. Із них форм вищого ступеня у СЛГ I – 8, II – 17, III – 26; форм прикметників найвищого ступеня порівняння в містян у СЛГ I – 11, II – 3, III – 3; прикметників аналітичної форми (слів *більш*, *найбільш*) у мовців СЛГ I – 7, II – 0, III – 8; форм прикметників, утворених за допомогою займенника *самий*, у мовлян СЛГ I – 8 (23,5%), II – 6 (23,1%), III – 4 (9,8%), що є збереженням рис рідної говірки. Лише в поодиноких випадках виявлено короткі форми прикметників (*їне'ве'н*, *т'р'ебоват'ел'ен* – у мовців I, II СЛГ).

У дієслівних формах спостережено такі риси.

1. Дієслова в інфінітиві вжито із суфіксами **-ти** та **-г'** (*знаїти*, *остано'вити*, *виграт'*, *шукат'*); з фіналлю **-т'** зафіксовано в мовлян СЛГ I – 48,4%, II – 64,9%, III – 10,6%; дієслів з кінцевим **-ти** вжито більше в мовлян з прогресивним білінгвізмом.

2. У дієслівних формах дійсного способу теперішнього й майбутнього часів зафіксовано:

а) у 3-й ос. однини в I дієвідміні стягненні форми дієслів без фінального **-йе** (*б'їга*, *скла'да*, *запр'ага*, *с'луха* – в усіх СЛГ);

б) у 3-й ос. однини і множини II дієвідміні вирівнювання дієслівних флексій II дієвідміні до типу I дієвідміні (*т'р'усе*, *д'ерже*, *їїзде*, *возе*; *робл'ут'*, *лаз'ут'*, *уст'ройут'*, *з'робл'ут'* – в усіх СЛГ);

в) у 1-й ос. множини I та II дієвідмін паралельні форми дієслів на **-м** та **-мо** (*сп'рашуйемо* – *сп'рашуйем*, *можемо* – *можем*, *о'формимо* – *о'формим* – у мовців усіх СЛГ);

г) у 1-й ос. однини I, II дієвідмін засвідчено втрату чергування [д], [т], [с] із шиплячими (*п'їт'аход'у*, *не'винуват'у*, *нос'у*, *накрас'у*); випадків утрати чергування відмічено в мовленні I СЛГ – 18,3%, з усіх зафіксованих словоформ теперішнього часу 1-ї ос. однини I, II дієвідміні з приголосними [д], [т], [з], [с] в основі інфінітива; II СЛГ – 14,6%, III СЛГ – 11,1%.

г) у поодиноких випадках зафіксовано: твердий кінцевий **-т** у формах 3-ї ос. однини й множини (*не пом'їч'ает* – у мовців III СЛГ); флексію II дієвідміні **-їім** замість флексії I дієвідміні **-їємо** в дієсловах 1-ї ос. множини (*с'мазуйїм* – у мовців II СЛГ); флексії **-їїг'**, **-їїет'**, **-ит'** у дієсловах 3-ї ос. (*го'туйїт'* – у мовців III СЛГ; *при'її'ж:ает'*, *гу'дїт'* – у мовців II СЛГ).

3. Російські та суржикові дієслівні синтетичні форми минулого часу чоловічого роду може бути утворено за допомогою суфіксів **-л** та **-в** (**-ї**) (*до'їехал*, *бул*, *за'кон'ч'їў*, *у'шов* – в усіх СЛГ).

4. Дієслова наказового способу 3-ї ос. однини й множини зазвичай утворено за допомогою частки *хай* та російської частки *пуст'* (*пуст'не'п'лач'е*, *хаї'т'їста п'їт'ходе*; *хаї'се'дїт'* – у мовців I, II СЛГ).

Чимало іменникових, дієслівних, прикметникових словоформ зафіксовано як спорадичні, вони не мають системного характеру, часто зумовлені

психолінгвістичними, артикуляційними особливостями або зорієнтованістю мовлян на російський чи український мовленнєвий код.

Отже, у цілому спостережено наявність незначної кількості локальних граматичних рис, якими словозміна іменника, прикметника, дієслова відрізнялася б від типової граматики діалектного довкілля та літературного стандарту; вияви російськомовних впливів відзначено зрідка.

У четвертому розділі „Із спостережень над складом лексики українського мовлення луганців” проаналізовано лексичні особливості у зв'язках насамперед з лексикою діалектного довкілля.

Склад лексики, зафіксований у розмовних текстах мешканців Луганська, може бути оцінений як відображення мовного портрету міста. Усього проаналізовано форм слів у мовців СЛГ I – 11754, II – 14655, III – 7734, що дало змогу виділити такі форми: спільні з українськими літературними, російські (серед яких не виділяємо розмовні, просторічні, діалектні й т. ін.), форми, які постали під дією інтерференції (трансформовані, суржикові, деформовані), усічені форми, жаргонні, іншомовні та форми, які змінили значення.

Форми, спільні з українським літературним стандартом (¹м'іс'ау', ¹з'ірка), в усному мовленні усіх досліджуваних СЛГ є найбільш уживаними: таких форм зафіксовано в мовлян СЛГ I – 52,2 %, II – 59,9 %, III – 65,4 %.

Форм, які мають однакову звукову оболонку в російській та українській мовах, виявлено в мовців СЛГ I – 11,0 %, II – 7,61 %, III – 5,8 % (¹воду, ¹голову, ¹голос, ¹музику).

Спостережено російські лексеми, які становлять у мовленні СЛГ I – 14,0 %, II – 9,6 %, III – 5,8 % (¹паул'і, ¹табл'етк'і, м'ітс'іст'рої), серед яких виділяємо варіантні – форми, які внаслідок заміни одного звуковияву іншим, зміни фіналі слова, пересунення наголосу переходять з однієї мови в іншу (¹долго, ¹с'і'л'но, во'і'ну, у'ме, ¹новий).

Спостереження над українським мовленням соціуму доводять, що російські лексеми мовці можуть сприймати як українські і як російські, що залежить від типу білінгвізму, рівня освіти, багатства словникового запасу, загальної мовної культури.

Українсько-російський та російсько-український білінгвізм мовлян зумовлює появу в їхньому мовленні лексичних одиниць унаслідок інтерференції, у зв'язку з чим постали трансформи, яких виявлено у текстах мовлян СЛГ I – 16,0 %, II – 16,3 %, III – 20,5 %.

Серед трансформ виділяємо: 1) власне українські з фонетичними, морфологічними та акцентуаційними особливостями російської мови або українських суміжних говірок; 2) суржикові; 3) деформовані.

Власне українська лексика може мати фонетичні, морфологічні та акцентуаційні риси російської мови або суміжних українських говірок; серед них розрізняємо форми, які: а) виникли внаслідок впливу російської мови на українську: заміна [o] на [a] (¹вираби, ¹варан'ц'і); пом'якшення приголосних перед [e] (¹в'є'ликий, ¹б'лиш'є); звуження [и] та перехід в [і] (¹ба'бус'іним, ¹буд'инач'к'і); заступлення фонем /в/ звуковиявами [ф] [в_ф] (¹в'ф'читис'а,

ф'ч'ен':а); пом'якшення губних перед [а] (пам'а'тайу, хло'п'атко); усічення флексій (б'іл'шої, к'іше'ч'кої); тверда вимова [ц] перед [а] в дієсловах з постфіксом -с'а (по'добайца);

б) мають риси суміжних українських говірок: заступлення африкат [ʒ], [ʒ] звуками [з], [ж], [д] (з'вон'ат', хо'жу, і'із'д'у); м'якість [р'] у кінці складу (кур'ми); збереження [о], [е] в новому закритому складі (т'рошки, сел); заміна [а] на [о] (бо'гатий, сол'феток); уживання [г] замість [ґ] (зрун'туйец':а); заміна [о] на [у] (заруб'л'али, бу'йари); заступлення фонем /ф/ звукосполученням [хв] або звуком [х] (х'в'ізи'ку, тухл'ах); стягнені форми дієслів III ос. одн. теп. часу (б'іга), вирівнювання дієслівних флексій II дієвідміни до флексій I дієвідміни (возе, носе); уживання префікса од- (от-, ат-) (од:а'ли, отда'є, ат'ходиу');

в) мають риси, спільні з суміжними українськими говірками та російською мовою (як пом'якшення [ч'] – бач'і'ли, в'іч'ни);

г) зі змінами наголошування (бук'ви).

Серед суржикових форм виділяємо різновиди:

1) російські форми, адаптовані під українські, які виникли внаслідок: а) лексичної та фонетичної інтерференції (наз'ван':а, са'сед, дол'жн'і 'повинні'); б) лексичної та граматичної інтерференції (в'ау'густ'і, ба'бушц'і; т'рошолу, соз'дав); в) лексичної та словотвірної інтерференції в 'ідл'іч'і'с'а (рос. 'отличился'), у'хажувати (рос. 'ухаживать');

2) гібридні форми, які поєднують норми української й російської мов одночасно. Виділяємо три види поєднань: а) фонетичні (в'есе'ло, по'ступила, з'е'лен'і); б) морфологічні (п'ідго'ни, вига'ржувала, т'откойу, на'ігране, сау'с'ім, дн'ії, в) змішані (к'рести'кам, і'акто).

У свідомості мовлян українськими є гібридні форми, які мають закінчення, властиві українській мові, форми, яким притаманні закінчення російської мови, мовці вважають російськими або суржикізмами;

3) деформовані форми, що постали шляхом: а) зміни суфікса (о'д'агнута 'одягнена'); б) зміни префікса й суфікса (зр'і'н'ал'но 'порівняно'); в) усічення префікса (йав'л'ає 'уявляє'); суфікса (в'ійс'ким 'військовим'); звука (кос'т'і'туц'ії 'конституції'); частини слова: (поз'лаза ш'кура 'позлазила'); г) поєднання частин різних слів (при'памй'атати (пригадати + пам'ятати); спостережено деформацію іншомовних слів: |секал сен.

У мовленні луганців спостережено українські діалектні та українські розмовні словоформи. Уживання діалектних форм спостережено в мовленні всіх СЛГ, мовляни III СЛГ використовують цих форм 0,9 % від зазначеної кількості проаналізованих форм, для більшості мовців I та II СЛГ українська діалектна мова є материнською, тому в мовців I СЛГ ці форми становлять – 3,4 %, у мовлян II СЛГ – 3,1 % (му'жик, жалку'валис'а, о'б'їст'а, с'ворн'ах).

У записаних текстах спорадично спостережено: 1) іншомовні слова, які відомі в українських діалектах і сягають польського джерела у I СЛГ – 6, III – 6 (с'тойт' с'ім з'лотих / д'вац'ат' грош); 2) усічені форми, що становлять у містях I СЛГ – 63 лексеми, II – 24, III – 7 (н'і'ко 'ніколи', зара 'зараз');

3) жаргонізми, яких нараховано в мовців I СЛГ – 17 та II СЛГ – 30 (0,2 %) (кру'тої, наж'реме'а).

Стилістичне забарвлення тексту створюють: вигуки *о-о, ой, ох, га (о-о / уже ї'йсти)*; слова інших частин мови, які виконують роль вигуків і їх можна виявити лише в контексті (*та у'ней ч'олов'ік дома / д'ра-ас'т'е*); вигукі-словосполучення з компонентом Бог (*не" даї'Бог*); повтори (*н'іколи / н'іколи*); слова з демінутивними суфіксами (*не" із б'іднен'ких; т'реба купити'дето ха'тинку*); форми з різко зниженим стилістичним забарвленням (*му'ра йшла; п'іт:ирач'ем'буду; от зара'за; имон; ах ви ж п'ідл'уки; прил'ізу до'дому; давай'драпат'; давай'жрат'*); сучасний молодіжний сленг (*ф'ігн'а прис'нилас'; в'ін же ш'їна'тур'і ока'заўс'а не при'в'азаним*).

Луганці в усний текст часто вводять фразеологізми для посилення експресивності вислову та впливу на слухача (*на ї'їду оста'йце':а д'іроч'ка з'бубли'ка; на ўс'у йе'уропу ч'ут'*).

Нейтральна лексика може набувати експресивності в різних жанрах, зокрема: у спогадах (*та у'жасний'ливен'! / з'могли до'ниточ'ки! / про'могли так шо*); у побутовій розповіді (*во'на д'уже к'ласна // та'ка ве"лика / у н'е'їю та'к і" к'р'епк'і бал'шиє'лапк'і" // і'д'уже во'ни смий'л'он'ї"*).

Усні тексти насичені емоційними експресивними елементами, що передано в мовленні підвищенням тону, супроводжується інтонацією, жестами, мімікою.

У **Висновках** відзначено, що для мовної ситуації Луганська характерний українсько-російський і російсько-український білінгвізм з фактичного нерівноправністю щодо сфер побутування української мови, оскільки перевагу в спілкуванні мешканці нерідко віддають російській мові (76,4 % – 84,3 %), що є виявом диглосії в місті.

Зберігаючи тісний зв'язок із діалектним довкіллям, зазначаючи вплив українського літературного мовлення та російського просторічного й літературного мовлення, українське мовлення Луганська внаслідок поєднання зазначених джерел виформувало набір ознак, які поширені й маркують це мовлення на тлі мовлення міст інших регіонів України. Зокрема, фонетичними маркерами є:

- звужена вимова фонем /и/, що може реалізуватися у звуковиявах [и¹], [и²]; відсутність чергування /о/, /е/ з /і/; пом'якшення попереднього приголосного перед [е] в суржикових словах; заміна /о/ на /а/; збереження [о] в префіксі/прийменнику *од-* у мовлян старшого віку; заступлення /з/, /з'/ фонемами /з/, /ж/; уживання м'якого [ч']; реалізація /в/ як [в], [ў], [в^ф], [ф]; /ф/ як [хв] або [х]; пом'якшення /б/, /в/, /п/ перед /й/; функціонування сполук [вй], [пй], [мй] поряд з [в'], [п'], [м']; часткове або повне оглушення приголосних та збереження дзвінкості в кінці слова й перед паузою;

- до морфологічних маркерів належать: усічення флексій (-ої, -єї) в іменниках I відміни в О. в. однини переважно в мовленні I СЛГ; вирівнювання основ, що закінчуються на задньоязиковий /к/ та фарингальний /г/, перед закінченням -і, -н в іменниках I відміни у формах М. в. однини й множини; уживання флексій -у, -а в іменниках II відміни чоловічого роду у формах Р. в.

однини; поширення флексій *-і, -у* в іменниках II відміни чоловічого роду в М. в. однини; побутування флексій *-ах, -ам* в іменниках II відміни в М. в. множини; уживання форм інфінітива на *-т'*; превалювання стягнених форм дієслів на *-йє* в дієслівних формах I дієвідміни дійсного способу теперішнього часу в 3-й ос. однини; вирівнювання дієслівних флексій II дієвідміни до флексії I дієвідміни в дієслівних формах II дієвідміни дійсного способу теперішнього часу 3-ої ос. однини; побутування паралельних форм дієслів на *-м* у дієслівних формах дійсного способу теперішнього й майбутнього часу в 1-й ос. множини I та II дієвідмін (це явище властиве III СЛГ мовців); утрата чергування [д], [г], [с] з шиплячими в дієслівних формах 1-ої ос. однини I, II дієвідмін у теперішньому й майбутньому часі; усічення флексій у прикметникових формах в однині у Р. в. та в О. в. жіночого роду (це явище характерне для II СЛГ мовців); поширення флексії *-ом* у прикметникових формах однини М. в. чоловічого та середнього роду твердої та м'якої груп (це явище властиве II СЛГ мовців); творення аналітичних форм ступенів порівняння прикметників за допомогою слова *самий*.

Частину явищ виявлено в поодиноких словоформах, які не впливають на загальний мовний портрет міста (гіперично дзвінка вимова звука [б] перед глухим приголосним у російських лексемах; наявність множинних форм іменників, що мають тільки форму однини, та ін.).

У більшості лексем українського мовлення Луганська переважає загальноукраїнський складник з орієнтацією на нормативну вимову (у мовців I СЛГ такі форми становлять 62 %, у мовців II СЛГ – 73 %, у мовців III СЛГ – 72 %).

Двомовна ситуація в місті спричинила появу трансформ (у мовлян I СЛГ зафіксовано – 16,0 % таких форм, II СЛГ – 16,3 %, III СЛГ – 20,5 %).

Спостереження над ММ Луганська засвідчило існування двох основних типів мовців: психологічно зорієнтованих на український мовний код і зорієнтованих на російський мовний код, що впливає на загальний характер мовлення, зокрема, мовці II СЛГ загалом психологічно зорієнтовані на рідний український мовний код, у мовленні молоді в окремих випадках зафіксовано перекодування з українського мовного коду на російський, зміну мовного коду з російського на український спостережено в більшості мовців III СЛГ, хоча психологічну зорієнтованість на рідний російський код у частини респондентів цієї групи простежено на фонетичному рівні.

Аналіз мовлення на підставі текстів дає можливість спрогнозувати дві ймовірні моделі дальшого розвитку ММ – з посиленням українського складника та з посиленням російського.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. Нередкова С. С. Наголошений вокалізм у м. Луганську / С. С. Нередкова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2005. – № 3. – С. 141 – 146.

2. Нередкова С. С. Ненаголошений вокалізм у мовленні луганчан / С. С. Нередкова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2006. – № 4. – С. 151 – 161.

3. Нередкова С. С. Кореляція приголосних фонем за глухістю : дзвінкістю в мовленні луганчан / С. С. Нередкова // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 15. – С. 205 – 212.

4. Нередкова С. С. Особливості синтагматики губних приголосних фонем в українському мовленні м. Луганська / С. С. Нередкова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2007. – № 1. – С. 191 – 199.

5. Нередкова С. С. Особливості відмінювання іменників в українському усному мовленні м. Луганська / С. С. Нередкова // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3, кн. 2. – С. 227 – 236.

6. Нередкова С. С. Соціодіалектологічне вивчення мови міста (на прикладі м. Луганська) / Світлана Нередкова // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту : філол. науки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 16, т. 1. – С. 135 – 148.

7. Нередкова С. С. Особливості відмінювання прикметників в українському усному мовленні жителів м. Луганська / С. С. Нередкова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – № 3, Ч. 1. – С. 57 – 64.

8. Нередкова С. С. Експресивна лексика в мовленні жителів міста Сходу України / Світлана Нередкова // Діалектна лексика : лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти : матеріали доп. Міжнар. наук. конф. – Глухів, 2005 – С. 64 – 68.

9. Нередкова С. С. Дієслівні форми теперішнього часу в українському мовленні м. Луганська / Світлана Нередкова // Діалектна мова : сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф. Т. Жилка : тези доп. Міжнар. наук. конф. – К., 2008 – С. 144 – 145.

10. Нередкова С. С. Українськомовна складова в мовному портреті міста / Світлана Нередкова // Мовознавчі студії. Вип. 3 : Діалект у лінгвокультурологічному просторі. – Дрогобич, 2010. – С. 204 – 215.

11. Нередкова С. С. Кореляція приголосних фонем за твердістю : м'якістю в українському мовленні м. Луганська / Світлана Нередкова // Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн. – Л., 2008. – С. 123 – 133.

АНОТАЦІЇ

Нередкова С. С. Українське мовлення соціуму Луганська. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертації розглянуто комплексне вивчення усного українського мовлення міста, яке ґрунтується на об'єднанні методик соціолінгвістичних і діалектологічних досліджень на матеріалах усних зафіксованих текстів. З'ясовано взаємодію екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників, які

впливають на стан української мови в м. Луганську в умовах мультилінгвальної ситуації Сходу України. Проаналізовано явища інтерферентного впливу в умовах українсько-російського та російсько-українського білінгвізму. Виявлено взаємодію на різних мовних шарах міського мовлення з територіально суміжними українськими говірками, з українською літературною мовою та російською мовною системою. Розглянуто риси (фонетичні, морфологічні, лексичні), які є типовими в мовленні луганців, та особливості, які спостережено спорадично. Розроблено підходи до створення методики аналізу міського мовлення.

Ключові слова: мовлення міста, білінгвальна ситуація, білінгвізм, інтерференція, модель мовленнєвої поведінки, суржик, гібрид.

Нередкова С. С. Украинская речь социума Луганска. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена проблеме комплексного изучения устной украинской речи жителей г. Луганска. В ней представлена разработанная автором методика, в которой объединены социолингвистические и диалектологические методы исследования городской устной речи на основании сведений устных зафиксированных текстов – непринужденной, монологической или диалогической речи горожан.

В работе проанализировано взаимодействие экстра- и интралингвистических факторов, которые влияют на функционирование украинского языка в Луганске в условиях билингвальной ситуации Востока Украины. Одним из основных факторов, влияющих на функционирование украинского языка в Луганске, является контактирование его с русским языком – литературным и диалектным разновидностями, что обусловлено: а) характером заселения территории; б) статусом русского языка, который утверждался как язык межнационального общения в СССР; в) длительными украинско-российскими междиалектными взаимодействиями в регионе, связанными с более чем трехсотлетним проживанием украинцев и русских на одной территории.

Учитывая билингвальную ситуацию в Луганске, для исследования были выбраны три группы респондентов, относящиеся к двум разным моделям речевого поведения. Первая – билингвальная украинско-русская модель речевого поведения – это жители города, для которых родным языком является украинский (сохранили особенности родного диалекта и в быту общаются в основном на украинском языке): первая социолингвальная группа – это молодежь 15–25 лет, представители которой работают на различных предприятиях города или учатся в средних специальных (колледжи) или высших учебных заведениях; вторая социолингвальная группа – жители старше 25 лет, работающие на различных предприятиях города или пенсионеры. Для респондентов второй – русско-украинской модели речевого поведения –

родным является русский язык. Они составляют третью социолингвальную группу, включающую жителей города разного возраста, которые работают на разных предприятиях города и в быту общаются на русском языке, украинский язык используют для делового общения, стараются овладеть или владеют нормами украинского литературного языка. Большинство респондентов этой группы контактировали с носителями украинских диалектов. На основе моделей речевого поведения выделено два типа респондентов: первый – украиноязычный (ориентация говорящего на украинский речевой код), второй – русскоязычный тип (говорящие психологически ориентированы на русский речевой код). При этом ориентация не всегда имеет системный характер. В речи первого типа фиксируются в основном черты, характерные для современного украинского литературного языка и украинских диалектов. В текстах второго типа определяются изменения, которые возникают вследствие влияния русского языка.

Сопоставив речевое поведение жителей Луганска разных возрастных групп, автор утверждает, что респонденты старшего возраста – это носители языковых традиций, у молодежи заметно наслоение на родной украинский диалект русской языковой системы, а в некоторых случаях – перекодирование. Изменение речевого кода с русского языка на украинский присуще также респондентам третьей социолингвальной группы.

Результаты исследования демонстрируют, что устной речи жителей Луганска свойственны ненормативные для украинского литературного языка черты, которые выявлены на разных языковых уровнях – фонетическом, морфологическом, лексическом.

Среди элементов, которые являются общеупотребительными, автор выделяет такие: мягкость [ч']; частичное или полное оглушение звонких согласных во всех позициях; палатализация /д/, /т/, /з/, /с/, /л/, /р/, /н/ перед /е/; употребление фонем /з/, /ж/ на месте аффрикат /з/, /ж/; реализация /в/ как [в], [ў], [в^д], [ф]; произношение [и], реализованное в аллофонах [и¹], [и], [и^и], замена [о] на [а] – „аканье”; отсутствие чередования /о/, /е/ с /и/; в существительных женского рода единственного числа в творительном падеже – усечение флексии (-ої, -еї); в существительных мужского и женского родов сохранение заднеязычного /к/ и фарингального /г/ перед окончанием -ї, -и; в существительных мужского и среднего родов в формах множественного числа в предложном падеже произношение флексий -ах, -ам; употребление инфинитива на [-т']; в прилагательных среднего рода в именительном и винительном падежах твердой и мягкой групп формы с окончаниями -оїе (-аїе), -еїе; употребление разговорных, диалектных, русских лексем; употребление слов, в которых выявлены явления интерферентного взаимодействия и др.

Изменения в украинской речи вызваны несколькими причинами: во-первых, сохранением особенностей родного диалекта; во-вторых, влиянием русского языка на украинский; в-третьих, гиперической природой описываемого явления.

В работе были представлены две предполагаемые (украиноязычная и русскоязычная) модели развития украинского языка в Луганске.

Ключевые слова: речь города, билингвальная ситуация, билингвизм, интерференция, модель речевого поведения, суржик, гибрид.

Neredkova S. S. Ukrainian speech of Luhansk's. – Manuscript.

The dissertation to get the scientific degree of the Candidate of Philological Sciences. Speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2011.

The complex learning of verbal Ukrainian speech of the city, based on the integration of the methods of sociolinguistic and dialectological researches on the material of verbal recorded texts, was considered in the dissertation. The interference of extralinguistic and intralinguistic factors that have an influence on Ukrainian language in Luhansk city in the conditions of bilingual situation in the East of Ukraine was found out. The phenomenon of interference influence in the condition of Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian bilingualism was analysed. The interaction between city speech and territorial neighbouring Ukrainian dialects, and Ukrainian literary language, and Russian language system on the different language levels were found out. The features (phonetical, morphological, lexical) that are typical for speech of residents of Luhansk city and sporadic peculiarities were observed. The approaches of making of the methods of city speech analysis were developed.

Key words: city speech, bilingual situation, direct bilingualism, interference, hybrid, model of speech behaviour.

Підписано до друку 14.03.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Зам. № 316.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011.
Тел. / факс: (0642) 58-03-20
e-mail alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

скальчат